

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: O przestrofach przed "kacerskimi" naukami w tekstach ramowych postylli Jakuba Wujka

Author: Iwona Rak

Citation style: Rak Iwona. (2015). O przestrofach przed "kacerskimi" naukami w tekstach ramowych postylli Jakuba Wujka W: M. Jarczykowa, B. Mazurkova, S. Dąbrowski (red.), "Świat bliski i świat daleki w staropolskich przestrzeniach" (s. 103-115). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

IWONA RAK

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O przestroгах przed „kacerskimi” naukami w tekstach ramowych postylli Jakuba Wujka

Pierwszy całościowy i systematyczny wykład teologii biblijnej dla wiernych w języku polskim zawiera *Postilla catholica...* (*Postylla katolicka...*) Jakuba Wujka, określana mianem „większej”, wydana w roku 1573 przez krakowskiego impresora Mateusza Siebeneichera¹. Powtórnie to obszerne dzieło homiletyczne ukazało się drukiem jedenaście lat później². Spod pióra Jakuba Wujka wyszła również *Postylla katolicka mniejsza...*, napisana na prośbę prymasa Jakuba Uchańskiego oraz biskupa Piotra Myszkowskiego³. W dobie staropolskiej ów zbiór kazań wytłoczono aż sześciokrotnie. Dwa pierwsze wydania (1579–1580⁴, 1582) wyszły spod prasy poznańskiego typografa Jana Wolraba, natomiast cztery

¹ Termin *postylla* wywodzi się od łacińskich słów „post illa verba textus” i oznacza komentarz do przedstawionego wcześniej fragmentu Pisma Świętego. Od połowy XIV wieku tą nazwą określa się zbiory kazań na niedziele i święta roku kościelnego. Zob. J. SOKOLSKI: *Postylla*. W: *Słownik literatury staropolskiej*. (Średniowiecze – Renesans – Barok). Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERUSZ. Wrocław 1990, s. 658–660.

² Zob. K. ESTREICHER: *Bibliografia polska*. Cz. 3. T. 21 (32). Kraków 1938, s. 389–393.

³ Zob. J. WUJEK: *Wysoce Wielebnemu w P[anu] Chrystusie Ojcu i Panu, P[anu] Łukaszowi Kościeleckiemu, z łaskiej Bożej biskupowi poznańskiemu, Panu i Patronowi swemu M[ito]łściwemu, łaskiej i pokoju od Pana naszego Jezusa Chrystusa*. W: IDEM: *Postylle mniejszej część pierwsza ozima, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto od adwentu aż do Przenajświętszej Trójce, wedle nauki samej prawdziwej Kościoła ś. powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka teraz znowu z pilnością napisana*. Pośnaniae 1579, k. 2v.

⁴ W 1579 roku w zakładzie typograficznym Jana Wolraba została wytłoczona część „ozima” *Postylli mniejszej...*, a w roku następnym prasę poznańskiej oficyny wydawniczej opuściła część druga, zwana „letnią”.

kolejne (1590, 1596, 1605, 1617) ukazały się drukiem w oficynie małopolskiego impresora Andrzeja Piotrkowczyka (ojca).

W odróżnieniu od drugiego ze wskazanych dzieł obie edycje *Postylli katolickiej*... „większej” były bardzo mocno zaangażowane w polemikę międzywyznaniową. Pierwodruk został pomyślany przez autora jako replika katolickiego duchowieństwa na wydany kilka lat wcześniej (1557) w oficynie Macieja Wirzbięty homiletyczny zbiór Mikołaja Reja⁵. Dzieło, w którym kalwiński pisarz komentował i objaśniał księgi biblijne, posługując się prostym, obrazowym językiem, bardzo szybko zyskało uznanie czytelników⁶. Od momentu pierwodruku sukcesywnie poszerzało się grono jego odbiorców, także przedstawicieli wyznania rzymskiego. W adresowanym do biskupa Adama Konarskiego liście dedykacyjnym⁷ Jakub Wujek z niepokojem pisał:

Samem się tego napatrzał, Miłościwy Księżu, iż nie tylko w mieśkich i ślacheckich domiech, ale i między naszymi kapłany, wiele się postyll kacerskich zawadzało, a niektórzy ich i na kazanie swoje już nie tylko po wsiach, ale i po miasteczkach używali, a zwłaszcza Rejowej, która dla dworności a gładkości mowy języka polskiego między innymi górę otrzymała.

Wysoce Wielebnemu... Adamowi Konarskiemu..., k. [A₃]

O popularności protestanckiego zbioru kazań objaśniających *Scripturam Sacram*, zwłaszcza w kręgach mniej wykształconego katolickiego kleru, zadecydował brak przystępnego i zgodnego z wyznaniem rzymskim wykładu Pisma Świętego⁸. Rosnące zainteresowanie *Postyllą* Mikołaja Reja niepokoiło przedstawicieli Kościoła, toteż „przemyślano dość intensywnie nad odpowiedzią równie doskonałą – jeśli nie wyższą – językowo”⁹. Katolickim szermierzem słowa musiał zostać więc wytrawny kaznodzieja, którego wzorcowy wykład Pisma Świętego, jak akcentował sam wiceprowincjał jezuitów – Franciszek Sunyer, wytrąciłby z rąk katolików „heretycką” *Postyllę* Mikołaja Reja¹⁰. Decyzja

⁵ Zob. W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999, s. 139.

⁶ Zob. M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolickiej” Jakuba Wujka)*. Łódź 2007, s. 74.

⁷ Zob. J. WUJEK: *Wysoce Wielebnemu w Panu Chrystusie Ojcu i Panu, Panu Adamowi Konarskiemu z Kobyłina, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu etc., Panu i Patronowi swemu Miłościwemu*. W: IDEM: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego powszechnego, dla polskiego człowieka teraz nowo a prosto językiem polskim napisana*. Kraków 1573, k. A4r–[A6]r.

⁸ Zob. M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, s. 74.

⁹ W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce...*, s. 139.

¹⁰ Zob. J. POPŁATEK: *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*. „Polonia Sacra” 1950, z. 1/2, s. 47.

o powierzeniu Jakubowi Wujkowi roli obrońcy niezmiennych prawd wiary nie była przypadkowa. Zyskał on szczególne uznanie przełożonych zakonu jako tłumacz kilku łacińskich dzieł o charakterze religijnym (1570)¹¹. Umiejętności translatorskie oraz gruntowna wiedza z zakresu filozofii, teologii i retoryki utwierdziły władze Towarzystwa Jezusowego w przekonaniu, że to właśnie pod piórem Jakuba Wujka powinna powstać pierwsza katolicka postylla w języku polskim.

Jezuita z wielkim zapalem przystąpił do pisania zbioru homilii, który nie tylko miał zawierać wykładnię wiedzy teologicznej, ale również stać się skutecznym narzędziem walki z protestantami. Uważał on bowiem, „że jedna dobra katolicka książka przeciwko nim wydana większe ma znaczenie, aniżeli tysiąc głoszonych kazań”¹².

W tak powstałej *Postylli katolickiej*... „większej” autor zawarł liczne opinie krytyczne o Mikołaju Reju¹³. Środowisko protestanckie nie pozostało zbyt długo na to obojętne. Apologetą pisarza z Nagłowic, który zmarł cztery lata przed wydaniem zbioru kazań Wujka, został Grzegorz z Żarnowca, zwany „kalwińskim Skargą”¹⁴. Siedem lat po ukazaniu się *Postylli katolickiej*... „większej” ogłosił on drukiem *Postyllę albo wykłady Ewangelii niedzielnych i na święta przez cały rok Kościoła chrześcijańskiego powszechnego*... Replika kalwinistów na dzieło Jakuba Wujka zawierała krytykę jego zbioru kazań i tym samym katolicyzmu¹⁵.

W *Postylli albo wykładach Ewangelii niedzielnych*... (1580) Grzegorza z Żarnowca, oprócz ataków na wyznanie rzymskie, zamieszczone zostały również negatywne wypowiedzi na temat Towarzystwa Jezusowego. Stanowisko członków zakonu wobec zamysłu przygotowania odpowiedzi na tekst „kacerskiego” twórcy było podzielone. Niektórzy duchowni radzili zignorować dzieło protestanta, inni natomiast – a wśród nich między innymi Piotr Skarga i Stanisław Sokołowski – zachęcali Jakuba Wujka do napisania katolickiej repliki¹⁶. Ostatecznie zdecydował się on na opracowanie drugiej edycji *Postylli katolickiej*... „większej”.

Z problematyką sporów doktrynalnych, jakie jezuita toczył z innowiercami na kartach postylli, czytelnik homiletycznego zbioru zapoznawał się jeszcze przed rozpoczęciem lektury zasadniczej części dzieła. Informacje o dogmatycznych różnicach, które dzieliły katolików i protestantów, czy też praktyczne

¹¹ Zob. D. KUŹMINA: *Jakub Wujek (1541–1597). Pisarz, tłumacz, misjonarz*. Warszawa 2004, s. 55–63.

¹² Cyt. za: K. DRZYMAŁA: *Jakub Wujek z Wągrowca*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1950, nr 1/2, s. 63.

¹³ Zob. J. STARNAWSKI: „Postylla” Wujka wobec „Postylli” Reja. W: IDEM: *Wiek średni i wiek renesansowy. Studia*. Łódź 1996, s. 162–163.

¹⁴ W. PAZERA: *Kaznodziejstwo w Polsce...*, s. 140.

¹⁵ Zob. M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, s. 82.

¹⁶ K.T. KOLBUSZEWSKI: *Postyllografia polska XVI i XVII wieku*. Kraków 1921, s. 112–113.

porady dotyczące zwalczania wątpliwości natury wyznaniowej, odbiorca kazań mógł odnaleźć już w treści listów dedykacyjnych i przedmów. Do głównych kwestii religijnego sporu czytelnika wprowadzały teksty ramowe, które pisarz zamieścił w obu edycjach *Postylli katolickiej*... „większej”. Antagonizmy wyznaniowe wyraźnie doszły też do głosu w adresowanym do Zygmunta III Wazy liście dedykacyjnym w *Postylli katolickiej mniejszej*...

Spośród badaczy zajmujących się życiem i działalnością pisarską Jakuba Wujka tylko kilku bliższą uwagę poświęciło jego zbiorom homiletycznym. Problematyka rozpraw traktujących o tych dziełach koncentruje się wokół zagadnień związanych głównie z okolicznościami ich powstania, ukształtowaniem prozy czy retorycznym zapleczem homilii¹⁷. Kwestie wyznaniowe w tekstach ramowych postylli tego autora pozostawały dotąd poza obszarem naukowych dociekań, co może dziwić ze względu na genezę owych ksiąg.

Misja apologety katolicyzmu i pośrednio polemisty, powierzona Jakubowi Wujkowi przez środowisko jezuickie, szczególnie wyraziście ujawniała się w *Przedmowie do Czytelnika łaskawego*¹⁸, pomieszczonej, praktycznie w takiej samej postaci¹⁹, w obu staropolskich edycjach postylli „większej”. Skoro wskazane zbiory kazań jego autorstwa zostały pomyślane jako replika katolicka na „kacerskie” księgi homiletyczne przeznaczone dla „prostaków” do lektury domowej, nie mogło w nich zabraknąć tekstu szczegółowo informującego odbiorców o dogmatycznych różnicach, które dzieliły katolików i protestantów.

Zagrożenie, jakiego w ówczesnej Rzeczypospolitej Kościół katolicki upatrywał ze strony innych odłamów chrześcijaństwa powstałych w wyniku reformacji, wiązało się z upowszechnianiem przez nie odmiennej interpretacji Pisma Świętego. Jakub Wujek, jak przystało na pasterza Chrystusowej owczarni, już

¹⁷ Zob. A. BRÜCKNER: *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*. Kraków 1905, s. 144–148; T. GRABOWSKI: *Literatura ariańska w Polsce (1560–1660)*. Kraków 1908, s. 224–226; K. GÓRSKI: *Jakub Wujek jako pisarz*. „Polonia Sacra” 1950, z. 1/2, s. 92–122; I. HOŁOWIŃSKI: *Homiletyka*. Przez... arcybiskupa mohilewskiego, metropolitę wszystkich rzymsko-katolickich kościołów w Rosji, rektora i profesora rzymsko-katolickiej duchownej akademii w Petersburgu ułożona i alumnom tejże Akademii wykładana w 1855 r. Kraków 1859, s. 401–406; K.T. KOLBUSZEWSKI: *Postyllografia polska...*, s. 107–132; M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, *passim*; D. KUŹMINA: *Jakub Wujek (1541–1597)...*, *passim*; W.A. MACIEJOWSKI: *Pisownictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*. T. 2. Warszawa 1852, s. 545–547; K. MECHEZYŃSKI: *Historia wymowy w Polsce*. T. 2. Kraków 1858, s. 134–166; J. PELCZAR: *Zarys kaznodziejstwa w kościele katolickim*. Cz. 2: *Kaznodzieje polscy*. Kraków 1896, s. 145–149; J. STARNAWSKI: „*Postylla*” Wujka wobec „*Postylli*” Reja..., s. 154–182.

¹⁸ Zob. J. WUJEK: *Przedmowa do Czytelnika łaskawego*. W: IDEM: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok...*, k. [A₆]v–[B₅]r. Przedmowa cytowana jest według tej edycji.

¹⁹ We wstępnym słowie, zamieszczonym w drugim wydaniu *Postylli katolickiej*... „większej”, pominięto *passus* poświęcony kwestii odrzucenia przez innowierców kultu obrazów przedstawiających wizerunki świętych.

w początkowej części swojego wywodu przestrzegał współwyznawców przed „kacerskim” wykładem Słowa Bożego:

Bo iż tych ostatnich a barzo niebezpiecznych czasów, wedle proroctwa Pana Chrystusowego, już nastali rozmaici ludzie, którzy różnie a niesforne pisma wykładając, na swe je wymysły gwałtownie naciągają. A pod imieniem P[ana] Chrystusowym i pod świętym a ozdobnym tytułem Ewangeliję wiele ludzi zwodzą [...].

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. [A₆]v

Problem nieprawidłowej, w mniemaniu katolickiego duchowieństwa, innowierczej interpretacji Świętej Księgi został poruszony przez autora także w listach dedykacyjnych, które skierował do biskupa Adama Konarskiego oraz do polskich władców – Anny Jagiellonki, Stefana Batorego oraz Zygmunta III Wazy. We wszystkich tekstach owa refleksja posłużyła mu do przeprowadzenia wywodu podważającego poglądy religijne jego oponentów, a tym samym do przekonania katolików o „prawdziwości” ich wyznania. Autor dowodził też czytelnikom zasadności swoich działań:

tedy trzeba wiedzieć, którego się wždy wykładu bezpiecznie trzymać masz i na którym słusznie przestawać masz. A zwłaszcza iż między katolikami a między wszystkimi przeciwniki nie o Piśmie, które wszyscy zarówno przyjmujemy (acz i tego niemała część oni odrzucili), ale o prawym a własnym rozumieniu a wykładzie Pisma wszystek spór jest.

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. [A₆]v

O słuszności prezentowanego w dziele stanowiska wobec „kacerskiej” interpretacji Pisma Świętego jezuita przekonywał współwyznawców, wspierając się szeregiem przytoczeń z dzieł patrystycznych nie tylko w zasadniczym korpusie postylli, ale także w okalających je elementach ramowych. Szczególnie interesujący pod względem oddziaływania na odbiorcę jest sposób wprowadzania do przedmów myśli ojców i doktorów Kościoła. Czytelnika przekonanego, że zapoznaje się z poglądami autora, może zaskoczyć informacja zamieszczona na końcu wywodu: „To Hieronim święty”. Według Magdaleny Kuran, zainteresowanej retorycznymi środkami perswazji w *Postylli katolickiej*... „większej”, taki sposób wplatania w tok wypowiedzi „mądrości” miał psychologiczne uzasadnienie. Duchowny, informując czytelników w końcowej partii wywodu, że konkretne myśli pochodzą nie od niego, lecz od osób zasłużonych dla rozwoju wyznania rzymskiego:

pokazywał [...], w jak naturalny i oczywisty sposób stanowisko wielkich autorytetów pokrywało się ze stanowiskiem reprezentowanym przez Kościół katolicki²⁰.

²⁰ M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, s. 200.

Dążenia Jakuba Wujka do utwierdzenia społeczeństwa w tej wierze, bez której (jak pisał w skierowanym do Stefana Batorego liście dedykacyjnym²¹) „nie jest rzecz podobna podobać się Bogu” (k. 2r), przejawiało się przede wszystkim w podważaniu stanowiska innowierców w kwestiach wyznaniowych. Egemplifikację tego spostrzeżenia zawiera między innymi wspomnianą przedmowa, gdzie pisarz podaje w wątpliwość przywołane poglądy protestantów na temat wykładu Słowa Bożego:

Bo acz przeciwnicy Kościoła powszechnego na początku tej swojej tragedyj, a tego srogiego zatrzęsienia wiary (aby tym łatwiej wymysły swe pod tytułem prawdy Ewangeliję za Słowo Boże udać byli mogli) sprzeczały się, iż Pismo każdemu jasne a łatwiej jest i wykładu żadnego nie potrzebuje, tak iż je każdy i najprostszy wyrozumieć może. [...] Bo jeśli Pismo tak łatwiej jest, jako powiadali, a skądże takie srogie sekty i niezgody między nimi o chwalebnym Sakramencie, o pośredniku Panie Chrystusie, o usprawiedliwieniu, o krzcie dzieciennym, o przedwieczności Syna Bożego, o Bogu w Trójcy jedynym i o inszych głównych artykułach świętej wiary naszej, chocia wszyscy jedno Pismo mają. Jeśli Pismo wykładu nie potrzebuje, a czemuż oni tak wiele różnych konfesyj, różnych postyll, różnych katechizmów i rozmaitych komentów pisać nie przestają, które za jasne a szczere Słowo Boże nędznym a zawiedzionym ludziom dawają? [...] Czemu raczej wszystkich prosto do Biblii, a gołego tekstu Pisma Świętego nie odsyłają?

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. [A₆]v, Br

W tekstach wprowadzających do lektury postylli Jakub Wujek zwracał uwagę katolików na nieprawidłowe odczytywanie Pisma Świętego przez protestantów, a także na dzielące obie konfesje różnice dogmatyczne. Na źródłach religijnych sporów duchowny skoncentrował się przede wszystkim w przedmowie. W słowie wstępnym podjął kwestie sporne, dotyczące między innymi chrztu dzieci, usprawiedliwienia przez wiarę²², kultu świętych oraz dogmatów o Trójcy Świętej i Przeistoczeniu.

²¹ Zob. J. WUJEK: *Najjaśniejszemu i niezwykłonemu Panu, Panu Stefanowi z łaski Bożej Królowi Polskiemu, Wielkiemu Książęciu Litewskiemu, ruskemu, pruskiemu, mazowieckiemu, żmudzkiemu, kijowskiemu, wołyńskiemu, inflanckiemu i siedmiogrodzkiemu etc. etc., Panu a Panu swemu Miłościwemu*. W: IDEM: *Postilla catholica, to jest Kazania na Ewangelie niedzielne i odświętne przez cały rok, według wykładu samego prawdziwego Kościoła ś. powszechnego*. Teraz znowu przejrzana i poprawiona. Przydane są niektóre nowe kazania i obrona tej postylli naprzeciw sprośnym wykrętom i potwarzom postylli kacarskiej i registr dwójaki. Kraków 1584, k. 2r–[5]v.

²² Zob. W. RAKOCY: *Usprawiedliwienie. I. W Biblii*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 19. Red. E. GIGILEWICZ [et al.]. Lublin 2013, szp. 1419–1421.

W rozważaniach na temat dokonującej się w Eucharystii przemiany chleba i wina w Krew i Ciało Chrystusa jezuita starał się przekonać katolików, że innowiercy niewłaściwie rozumieją słowa Jezusa: „To jest ciało moje”. W tym celu, jak na dobrego nauczyciela przystało, posłużył się odpowiednim przykładem, przywołując wypowiedzi dwóch wielkich reformatorów:

Bo Zwinglius, położywszy ten wykład fałszywy, iż to jest znak ciała mego albo ten chleb figuruje, albo znamionuje ciało moje, wnet powiada, iż P. Chrystus częstokroć *figure*, a nie właśnie mówił, i wnet pisma zbiera, którymi by jakożkolwiek podparł błędu swego. [...] Z drugiej strony luterani inaczej wykładają. To jest ciało moje, jakoby rzekł przy tym chlebie albo w tym chlebie, albo z tym chlebem, albo pod tym chlebem jest ciało moje, i tego też wymysłu drugimi pisma potwierdzić także usiłują.

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. Bv

Stosunek reformatorów do kwestii Przeistoczenia, do czego autor postylli nawiązał w przytoczonej wypowiedzi, różni się od dogmatu uznawanego przez Kościół katolicki. Wyznawcy konfesji rzymskiej wierzą w transsubstancjację, czyli przemianę chleba i wina w Krew i Ciało Chrystusa²³. Natomiast luteranie opowiadają się po stronie teorii konsubstancjacji (łączenia się substancji), zgodnie z którą wierni przyjmują Ciało i Krew Zbawiciela pod postaciami odpowiadających im materialnych znaków²⁴. Marcin Luter, jako jedyny spośród grupy reformatorów, pozostał wierny przekonaniu o realnej obecności Chrystusa w sakramencie Eucharystii²⁵. Odmienne stanowisko w tej kwestii zajmował Ulrich Zwingli jako zwolennik tezy o symbolicznej tylko obecności Chrystusa we mszy świętej, a także o roli chleba i wina wyłącznie jako figur Ciała i Krwi Jezusa²⁶.

Sposób, w jaki Wujek przybliżył w przedmowie stosunek innowierców do problemu Przeistoczenia, był przemyślanym zabiegiem kompozycyjnym. Przywołanie a następnie skonfrontowanie wypowiedzi reformatorów ze stanowiskiem Kościoła katolickiego miało na celu przekonanie wiernych o wyjątkowych znamionach i prawdziwości wyznania rzymskiego:

Zasię katolikowie, właśnie te słowa Pańskie rozumiejąc, jako mają być rozumiane: iż to, co pierwaj chlebem było, ale się słowem a przeżegnaniem Pańskim w ciało przemieniło, to jest Ciało Pańskie [...].

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. Bv

²³ Zob. H. MASSON: *Słownik herezji w Kościele katolickim*. Przeł. B. Sęk. Katowice 1993, s. 196 (hasło: *luteranizm*).

²⁴ Ibidem.

²⁵ M. KURAN: *Retoryka jako narzędzie perswazji...*, s. 132.

²⁶ Zob. ibidem.

Rozbudowaną refleksję Jakub Wujek poświęcił również praktykowanemu przez katolików zwyczajowi oddawania czci osobom uznanym za święte. Zagadnienie to, jedynie zasygnalizowane w przedmowie, szczegółowo przybliżył czytelnikom w adresowanym do Anny Jagiellonki liście dedykacyjnym. Czterostronicowe przypisanie zostało zamieszczone przed trzecią częścią postylli, która obejmuje (jak zapowiada odrębna formuła tytułowa): *kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których Kościół zwykł obchodzić...*²⁷ Epistolarny tekst traktował o powszechnym wśród katolików kulcie świętych, a zarazem zawierał odpowiedź na stawiane w związku z tym zarzuty bałwochwalstwa. W podjętych tu rozważaniach duchowny posłużył się fragmentami Nowego Testamentu i (bibliograficznie skonkretyzowanymi w marginaliach) wypowiedziami „trzech zacnych biskupów i doktorów kościelnych” (k. A_{3v}) – Teodoreta z Cypru (386/393–457/466), św. Augustyna (354–430) oraz Bazylego Wielkiego (329–379).

List dedykacyjny skierowany do bogobojnej Anny Jagiellonki, która jako „jedyna właściwie z dzieci Zygmunta Starego i Bony tak niezachwianie stała zawsze po stronie katolicyzmu”²⁸, Jakub Wujek wykorzystał zatem do utwierdzenia współwyznawców w przekonaniu, że kult świętych nie jest, jak twierdzili „kacerze”, formą herezji, lecz zwyczajem zgodnym z naukami ojców Kościoła. O jego wielowiekowej tradycji jezuita przypominał adresatce listu, a zarazem wszystkim wiernym już w początkowej części przypisania:

Kto się w piśmies doktorów onych świętych starych obiera, Najaśniej-sza Miłościwa Królewno, które Pan Bóg dać raczył Kościołowi swemu ku nauce i zbudowaniu jego, ten obyczaj snadnie, że chrześcijanie od czasów apostolskich aż do tych dzisiejszych (a zwłaszcza czasu onego, którego nawięcej kwitnął Kościół chrześcijański) na pamiątkę świętych znamienite kościoły budowali, święta ich z wielkim weselem i nabożeństwem obchodzili, wielcy a zacni biskupi i kaznodzieje [...] kazania swe o świętych miewali, świętych sobie o przyczynę do Boga wzywali i inszym wzywać kazali; ciała ich abo relikwie, to jest kości pozostałe, w wielkiej uściwości mieli.

Najaśniejszej Pannie Królewnie... Polskiej Annie..., k. A_{2r}

²⁷ Zob. J. WUJEK: *Najaśniejszej Pannie Królewnie Jej Miłości Polskiej Annie etc., Pannie mnie Miłościwej*. W: IDEM: *Postylle katolickiej część trzecia, w której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których Kościół zwykł obchodzić przez cały rok*. Przydane są i żywoty niektórych z pewnych historyj zebrane. Przydana jest i Pasja, to jest historia męki Pana Zbawiciela naszego. Kraków 1575, k. A_{2r}–A_{3v}.

²⁸ M. BOGUCA: *Anna Jagiellonka*. Wrocław 1994, s. 160. Por. też: W. SOBIESKI, K. LEPSZY: *Anna Jagiellonka*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 1. Kraków 1936, s. 131. Szerzej na temat Anny Jagiellonki jako czytelniczki i adresatki pobożnych ksiąg zob. A. SITKOWA: *Wokół adresatów listów dedykacyjnych Józefa Wereszczyńskiego*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. (Stulecia XV–XIX). T. 3: *Perspektywa historycznoliteracka*. Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2013, s. 137–139.

Ostatnia z wymienionych form otaczania kultem postaci świętych budziła największy sprzeciw protestantów, którzy (jak stwierdza autor w tymże liście dedykacyjnym) oskarżali katolików, „jakoby wiele bogów mieli albo umarłym boskie czci wyrządzali” (k. A₂r). Na zarzut bałwochwalstwa Jakub Wujek odpowiedział słowami wczesnochrześcijańskiego myśliciela – Teodoreta z Cyru:

Lecz kościoły naszych męczenników jawne są każdemu i wielkością znaczne, i wszelkim obyczajem ochędństwa ozdobione, i świetność piękności swej szeroko rozpuszczające. Do których my przez rok nie raz ani dwa, ani pięć chodzimy, ale w nich często dni święte obchodzimy. Często na każdy dzień tych męczenników Panu chwały i hymny oddawamy. A ludzie, którzy są zdrowia dobrego, tedy proszą, aby w nim od świętych męczenników zachowani byli, a którzy też cierpią jaką niemoc, tedy zdrowia proszą [...]. A to czynią, nie iżby się do nich jako do bogów uciekali, ale proszą Bożych męczenników jako Boskich ludzi i wzywają ich sobie jako przyczynców do P. Boga.

Najśniejszej Pannie Królowinie... Polskiej Annie..., k. A₂

Końcowe zdanie przywołanego fragmentu przypisania nie tylko w klarowny sposób wyjaśniało czytelnikom postylli stosunek katolików do osób świętych, ale odpierało również zarzuty formułowane w tej sprawie przez protestantów. Słowa duchownego z pierwszych wieków chrześcijaństwa utwierdzały odbiorców w przekonaniu, że wbrew opiniom propagowanym przez innowierców święci nie są traktowani przez Kościół jako odrębne bóstwa, lecz jako pośrednicy między ludźmi a Bogiem.

W swoich dziełach Jakub Wujek starał się uchronić współwyznawców przed zwodniczym, w jego mniemaniu, nauczaniem „kacerzy”. Do realizacji tego zamiaru dążył nie tylko przez uwrażliwianie wiernych na dogmatyczne różnice, mające źródło w „błędym” odczytywaniu przez protestantów przekazu biblijnego, ale także obnażanie ich agitacyjnej działalności. Wizerunek innowiercy jako obłudnika i manipulanta wykorzystującego Słowo Boże do pozyskania dla „heretyckiej” nauki jak największej rzeszy wyznawców został utrwalony między innymi w listach dedykacyjnych, które w *Postylli katolickiej*... „większej” jezuicki autor skierował do Stefana Batorego (k. 5r), a w *Postylli katolickiej mniejszej*... (1596) do Zygmunta III Wazy²⁹.

²⁹ Zob. J. WUJEK: *Najśniejszemu i niezwykłemu Panu a Panu Zygmuntowi Trzeciemu, z łaski Bożej Królowi Polskiemu, Wielkiemu Książęciu Litewskiemu, pruskiemu, mazowieckiemu, inflanckiemu etc. Panu a Panu swemu Miłościwemu*. W: IDEM: *Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, według nauki prawdziwej Kościoła chrześcijańskiego powszechnego*. Znowu z pilnością przejrzana, poprawiona i po czwarte wydana. Przydano też kazania, których nie dostało według porządku rzymskiego, i kilka kazań z doktorów starych, które w rejestrze najdziesz gwiazdką naznaczone. Kraków 1596, k. 3.

W wypowiedziach poświęconych działaniom innowierców Jakub Wujek nie zapomniał również o wskazaniu wiernym drogi postępowania przy jakichkolwiek wątpliwościach natury wyznaniowej. W przypadku zwątpienia w sens wiary zalecał szukanie pomocy w Piśmie Świętym, a potem w zapewniającej czystość i ciągłość przekazu apostolskiego nauczania tradycji Kościoła katolickiego, czyli w dekretach papieży, pismach patrystycznych i soborowych, a także w obrzędach³⁰. Zalecenie to szczególnie mocno zostało zaakcentowane w przedmowie:

A cóż tu ma nędzny człowiek czynić: albo jako ma pewnie rozeznąć prawdę Kościoła powszechnego od błędu a fałszu kacerskiego? Inaczej ani pewniej nie może, jedno tą dwojaką drogą. Napierwej Pismem Świętym, a po tym i przy tym wykładem albo tradycją Kościoła ś. powszechnego.

Przedmowa do Czytelnika łaskawego, k. Bv

W wypowiedziach ramowych, w które wyposażył swoje postylle, Jakub Wujek wykazał się dobrą znajomością nie tylko Biblii, ale także pism patrystycznych. Słowo Boże oraz dzieła ojców Kościoła stały się dla jezuitę podstawowym narzędziem walki z „heretyckimi” poglądami innowierców. Wizerunek kaznodziei wyłaniający się z charakteryzowanych tekstów stanowi bez wątpienia zaprzeczenie krytycznego obrazu duchownych, jaki w swoim pierwszym poemacie satyrowym utrwalił czarnoleski poeta:

Drudzy do gospodarstwa wszystkie myśl skłonili,
A w pieniądzech nawyższe dobro położyli.
Więc też tam rychlej najdziesz rejestra na stole,
A spleśniałą Bibliją strzygą w kącie mole.
A jakoż uczyć mają nie umiając sami?
Muszą pewnie nadłożyć kazania baśniami³¹.

Zgoda, w. 65–70

Bibliografia podmiotowa

WUJEK J.: *Najjaśniejszej Pannie Królowinie Jej Miłości Polskiej Annie etc., Pannie mnie Miłościwej*. W: IDEM: *Postylle katolickiej część trzecia, w której się zamykają kazania na święta Panny Maryjej, apostołów, męczenników i innych świętych, których Kościół zwykł obchodzić przez*

³⁰ Zob. opracowane przez siedmioosobowy zespół autorów hasło: *Tradycja*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 19. Red. E. GIGILEWICZ [et al.]. Lublin 2013, szp. 954–962.

³¹ J. KOCHANOWSKI: *Zgoda*. W: IDEM: *Dzieła polskie*. [Oprac. J. KRZYŻANOWSKI]. Wyd. 4. Warszawa 1960, s. 57.

cały rok. Przydane są i żywoty niektórych z pewnych historyj zebrane. Przydana jest i Pasja, to jest historyja męki Pana Zbawiciela naszego. Kraków 1575.

WUJEK J.: *Najświeższemu i niezwykczonemu Panu, Panu Stefanowi z łaski Bożej Królowi Polskiemu, Wielkiemu Książęciu Litewskiemu, ruskiemu, pruskiemu, mazowieckiemu, żmudzkiemu, kijowskiemu, wołyńskiemu, inflanckiemu i siedmiogrodzkiemu etc. etc., Panu a Panu swemu Miłościwemu. W: IDEM: Postilla catholica, to jest Kazania na Ewangelie niedzielne i odświeżne przez cały rok, według wykładu samego prawdziwego Kościoła ś. powszechnego. Teraz znowu przejrzana i poprawiona. Przydane są niektóre nowe kazania i obrona tej postylle naprzeciw sprośnym wykrętom i potwarzom postylle kacerskiej i registr dwójaki. Kraków 1584.*

WUJEK J.: *Najświeższemu i niezwykczonemu Panu a Panu Zygmuntovi Trzeciemu, z łaski Bożej Królowi Polskiemu, Wielkiemu Książęciu Litewskiemu, pruskiemu, mazowieckiemu, inflanckiemu etc. Panu a Panu swemu Miłościwemu. W: IDEM: Postylla katolicka mniejsza, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, według nauki prawdziwej Kościoła chrześcijańskiego powszechnego. Znowu z pilnością przejrzana, poprawiona i po czwarte wydana. Przydano też kazania, których nie dostawało według porządku rzymskiego, i kilka kazań z doktorów starych, które w rejestrze najdziesz gwiazdką oznaczone. Kraków 1596.*

WUJEK J.: *Postilla catholica, to jest Kazania na każdą niedzielę i na każde święto przez cały rok, według wykładu samego prawdziwego Kościoła świętego powszechnego, dla pospolitego człowieka teraz nowo a prosto językiem polskim napisana. Kraków 1573.*

– *Przedmowa do Czytelnika łaskawego*

– *Wysoce Wielebnemu w Panu Chrystusie Ojcu i Panu, Panu Adamowi Konarskiemu z Kobyłina, z łaski Bożej biskupowi poznańskiemu etc., Panu i Patronowi swemu Miłościwemu*

WUJEK J.: *Wysoce Wielebnemu w P[anu] Chrystusie Ojcu i Panu, P[anu] Łukaszowi Kościelec-kiemu, z łaskiej Bożej biskupowi poznańskiemu, Panu i Patronowi swemu M[ił]ościwemu, łaski i pokoju od Pana naszego Jezusa Chrystusa. W: IDEM: Postylle mniejszej część pierwsza ozima, to jest Krótkie kazania abo wykłady świętych Ewangelij na każdą niedzielę i na każde święto od adwentu aż do Przenajświętszej Trójce, wedle nauki samej prawdziwej Kościoła ś. powszechnego dla ubogich kapłanów i gospodarzów i pospolitego człowieka teraz znowu z pilnością napisana. Posnaniae 1579.*

Bibliografia przedmiotowa

BOGUĆKA M.: *Anna Jagiellonka*. Wrocław 1994.

BRÜCKNER A.: *Mikołaj Rej. Studium krytyczne*. Kraków 1905.

DRZYMAŁA K.: *Jakub Wujek z Wągrowca*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 1950, nr 1/2.

GÓRSKI K.: *Jakub Wujek jako pisarz*. „Polonia Sacra” 1950, z. 1/2.

GRABOWSKI T.: *Literatura arianiska w Polsce (1560–1660)*. Kraków 1908.

HOŁOWIŃSKI I.: *Homiletyka*. Przez... arcybiskupa mohilewskiego, metropolitę wszystkich rzymsko-katolickich kościołów w Rosji, rektora i profesora rzymsko-katolickiej duchownej akademii w Petersburgu ułożona i alumnom tejże Akademii wykładana w 1855 r. Kraków 1859.

- KOCHANOWSKI J.: *Zgoda*. W: IDEM: *Dzieła polskie*. Oprac. J. KRZYŻANOWSKI. Warszawa 1960.
- KOLBUSZEWSKI K.T.: *Postyllografia polska XVI i XVII wieku*. Kraków 1921.
- KURAN M.: *Retoryka jako narzędzie perswazji w postyllografii polskiej XVI wieku (na przykładzie „Postylli katolicznej” Jakuba Wujka)*. Łódź 2007.
- KUŹMINA D.: *Jakub Wujek (1541–1597). Pisarz, tłumacz, misjonarz*. Warszawa 2004.
- MACIEJOWSKI W.A.: *Piśmiennictwo polskie od czasów najdawniejszych aż do roku 1830*. T. 2. Warszawa 1852.
- MASSON H.: *Słownik herezji w Kościele katolickim*. Przeł. B. SĘK. Katowice 1993.
- MECHERZYŃSKI K.: *Historia wymowy w Polsce*. T. 2. Kraków 1858.
- PAZERA W.: *Kaznodziejstwo w Polsce od początku do końca epoki baroku*. Częstochowa 1999.
- PELCZAR J.: *Zarys kaznodziejstwa w kościele katolickim*. Cz. 2: *Kaznodzieje polscy*. Kraków 1896.
- POPLATEK J.: *Obecny stan badań nad życiem Jakuba Wujka T.J. i program dalszej pracy*. „Polonia Sacra” 1950, z. 1/2.
- RAKOCY W.: *Usprawiedliwienie*. I. W Biblii. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 19. Red. E. GIGILEWICZ [et al.]. Lublin 2013.
- SITKOWA A.: *Wokół adresatów listów dedykacyjnych Józefa Wereszczyńskiego*. W: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*. (Stulecia XV–XIX). T. 3: *Perspektywa historycznoliteracka*. Red. P. BOREK, M. OLMA. Kraków 2013.
- SOBIESKI W., LEPSZY K.: *Anna Jagiellonka*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 1. Kraków 1936.
- SOKOLSKI J.: *Postylla*. W: *Słownik literatury staropolskiej*. (Średniowiecze – Renesans – Barok). Red. T. MICHAŁOWSKA, przy udziale B. OTWINOWSKIEJ, E. SARNOWSKIEJ-TEMERIUŚ. Wrocław 1990.
- STARNAWSKI J.: „Postylla” Wujka wobec „Postylli” Reja. W: IDEM: *Wieki średnie i wiek renesansowy*. *Studia*. Łódź 1996.
- Tradycja*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 19. Red. E. GIGILEWICZ [et al.]. Lublin 2013.

Iwona Rak

On Admonitions against the “Heretic” Sciences in the Editorial Framework Texts of Jakub Wujek’s *Postillae*

Summary

The text pivots around the doctrinal arguments tackled in prefaces and acknowledgements of two Old Polish editions, including one abridged edition, of the collections of sermons by the Jesuit writer. The analyses thereof focus on the ways in which the texts in question attempt to prove the unique character and “antiquity” of the Roman confession. Apart from the praises of Catholicism the clergyman’s advice are equally noteworthy, particularly those on combating doubt in creed. All is complemented by observations on the representation of an infidel as depicted by Jakub Wujek in terms of the editorial elements of the editions discussed.

Iwona Rak

Sur les mises en garde contre les enseignements « hérétiques » incluses
dans les éléments paratextuels de *postillae* de Jakub Wujek

Résumé

La problématique du texte est concentrée autour de différends doctrinaux abordés dans les préfaces et lettres dédicatoires qui ont été incluses dans deux éditions polonaises anciennes des recueils de sermons de l'écrivain jésuite ainsi que dans une publication abrégée. L'analyse détaillée se focalise sur les façons de prouver dans ces propos introductifs le caractère unique et « l'antiquité » de la confession romaine. Hormis la glorification du catholicisme, l'attention attirent également les conseils pratiques du prêtre concernant la lutte contre les doutes de caractère confessionnel. Les remarques sur le portrait d'un hétérodoxe perpétué par Wujek dans les textes publiés dans les éditions mentionnées ci-dessus complètent nos réflexions.